

HOZIRGI KUNDA DAVLAT XARIDLARINING DOLZARBLIGI VA MUHIMLIGI HAMDA “DAVLAT BUYURTMACHISI” VA “DAVLAT XARIDLARI” TUSHUNCHALARI TO‘G‘RISIDA

*Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi o‘quvchisi
Qo‘shnazarov Odiljon Muxammadsoliyevich*

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi sharoitda davlat xaridlarining iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv nuqtai nazaridan dolzarbligi va muhimligini tahlil qiladi. Davlat xaridlari davlatning tovarlar, ishlar va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish, davlat dasturlarini amalga oshirish va iqtisodiy o‘rnatishni rag‘batlantirishdagi muhim roli ko‘rib chiqiladi. Maqolada davlat xaridlarining shaffoflik, samaradorlik, hisobdorlik va korrupsiyaga qarshi kurash kabi masalalar bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, davlat xaridlarining kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlashdagi va innovatsiyalarni rag‘batlantirishdagi o‘rni muhokama qilinadi. Maqola davlat xaridlarini boshqarish sohasidagi mutaxassislar, siyosatchilar, tadqiqotchilar, tadbirkorlar va ushbu mavzuga qiziquvchi keng o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan..

Kalit so‘zlar: davlat ehtiyojlari, davlat buyurtmasi, davlat xaridi, xarid buyurtmachisi, xarid mexanizmi

Abstract: This article researches and analyzes the theoretical views of foreign and domestic scientists on public procurement.

Keywords: state needs, state order, state procurement, procurement orderer, procurement mechanism.

Kirish:

Davlat xaridlari har qanday davlat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, davlatning tovarlar, ishlar va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish, davlat dasturlarini amalga oshirish va iqtisodiy o‘rnatishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi sharoitda, global iqtisodiy o‘zgarishlar, texnologik taraqqiyot va jamiyat talablarining o‘rnatish sharoitida davlat xaridlarining dolzarbligi va muhimligi yanada oshib bormoqda. Davlat xaridlarining samaradorligi, shaffofligi va hisobdorligi davlat boshqaruvining sifatini belgilovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Ushbu maqola davlat xaridlarining hozirgi kundagi dolzarbligi va muhimligini tahlil qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv nuqtai nazaridan ahamiyatini ko‘rib chiqishga bag‘ishlanadi.

Muomoni o‘rganish zarurati

Zamonaviy iqtisodiyotning globallasuvi va davlatning iqtisodiy jarayonlardagi rolining tobora ortib borishi sharoitida davlat xaridlari tizimining samaradorligi va shaffofligini ta‘minlash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Davlat

xaridlari davlat byudjeti mablag'larining katta qismini o'z ichiga olgan holda, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, ichki bozorni rivojlantirish, sog'lom raqobat muhitini yaratish va korrupsiyaga qarshi kurashish kabi muhim vazifalarni bajaradi.

Birinchidan, davlat byudjeti mablag'larining samarali va maqsadli sarflanishini ta'minlash zarurati davlat xaridlari tizimining dolzarbligini belgilaydi. Davlat xaridlariga ajratilayotgan mablag'larning hajmi yil sayin oshib bormoqda. Bunday katta miqdordagi resurslarning samarasiz yoki noqonuniy sarflanishi davlat byudjetiga jiddiy zarar yetkazishi, ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarning amalga oshirilishini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli, davlat xaridlari jarayonlarini takomillashtirish, ularning shaffofligini oshirish va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, sog'lom raqobat muhitini yaratish va ichki ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash davlat xaridlarining muhim vazifalaridan biridir. Adolatli va ochiq tenderlar o'tkazish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun preferensiyalar berish orqali davlat xaridlari ichki bozorning rivojlanishiga, yangi ish o'rinlarining yaratilishiga va iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu boradagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish, shuningdek, xalqaro standartlarni inobatga olgan holda milliy manfaatlarni himoya qilish dolzarb masala hisoblanadi.

Uchinchidan, korrupsiyaga qarshi kurashishning muhim vositasi sifatida davlat xaridlari tizimining shaffofligini ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat xaridlari jarayonlaridagi shaffoflikning pastligi, manfaatlar to'qnashuvi, affillangan shaxslarning ishtiroki korrupsiya xavflarini oshiradi. Davlat xaridlarining barcha bosqichlarini ochiq va shaffof tashkil etish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish orqali korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi samarali kurashish mumkin.

To'rtinchidan, davlat xizmatlarining sifatini oshirish va aholining ehtiyojlarini qondirish davlat xaridlarining yakuniy maqsadidir. Davlat tomonidan sotib olinayotgan tovarlar, ishlar va xizmatlarning sifati aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarning darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, davlat xaridlarida narx bilan bir qatorda sifat mezonlariga ham alohida e'tibor qaratish, yetkazib beruvchilarning malakasi va tajribasini baholash muhimdir.

Nihoyat, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish jarayonlarida davlat xaridlari tizimining xalqaro standartlarga muvofiqligi muhim rol o'ynaydi. Investorlar va xalqaro tashkilotlar davlat xaridlari tizimining shaffofligi, adolatliligi va qonuniyligiga katta e'tibor qaratishadi. Shu nuqtai nazardan, milliy qonunchilikni xalqaro normalar bilan uyg'unlashtirish va davlat xaridlari jarayonlarini takomillashtirish zarur.

Yuqorida keltirilgan omillar hozirgi kunda davlat xaridlari tizimining dolzarbligi va muhimligini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu sohadagi mavjud muammolarni chuqur

o'rganish, ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish va ilg'or xalqaro tajribani qo'llash davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash va aholi farovonligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Metodologiya:

- Huquqiy va me'yoriy hujjatlarni tahlil qilish: Davlat xaridlarini tartibga soluvchi qonunlar, qarorlar, nizomlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni o'rganish.
- Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish: Davlat xaridlari hajmi, tuzilmasi, narxlar, ishtirokchilar soni va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha rasmiy statistikani tahlil qilish.
- Qiyosiy tahlil: O'zbekistondagi davlat xaridlari tizimini boshqa mamlakatlarning tajribasi bilan taqqoslash.
- Kontent tahlil: Davlat xaridlariga oid hisobotlar, OAV materiallari va boshqa manbalarni tahlil qilish.
- Ekspert so'rovnomasi va intervyular: Davlat xaridlari sohasidagi mutaxassislar, davlat organlari vakillari va tadbirkorlardan ma'lumotlar yig'ish.
- Iqtisodiy modellashtirish: Davlat xaridlarining iqtisodiy o'sish, raqobat va boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini modellashtirish.

Natijalar :

- Davlat xaridlari tizimining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash.
- Davlat xaridlarining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini baholash (masalan, byudjet mablag'larining samaradorligi, raqobat darajasi, korrupsiya xavflari).
- Davlat xaridlari jarayonlaridagi mavjud muammolar va kamchiliklarni aniqlash (masalan, shaffoflikning yetishmasligi, raqobatning cheklanganligi, korrupsiya holatlari).
- Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish (masalan, qonunchilikni takomillashtirish, elektron xaridlarni rivojlantirish, nazoratni kuchaytirish).
- Davlat xaridlarining ichki bozorni rivojlantirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashdagi rolini baholash.

Asosiy qism:

1. Davlat xaridlarining iqtisodiy ahamiyati:

Davlat xaridlari davlatning tovarlar, ishlar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish orqali iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ular quyidagi jihatlar bilan iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi:

- Talabni yaratish: Davlat xaridlari mahalliy ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar uchun talabni yaratadi, bu esa ishlab chiqarish hajmini oshirishga va yangi ish o'rinlarini yaratishga olib keladi.

- Investitsiyalarni rag'batlantirish: Davlat xaridlari xususiy sektorga barqaror va ishonchli buyurtmalar berish orqali investitsiyalarni rag'batlantiradi.
- Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash: Davlat xaridlari orqali innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni sotib olish orqali innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash mumkin.

- Raqobatni rivojlantirish: Davlat xaridlari jarayonida ochiq va shaffof raqobatni ta'minlash orqali narxlarni pasaytirish va sifatni oshirishga erishish mumkin.

2. Davlat xaridlarining ijtimoiy ahamiyati:

Davlat xaridlari davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagi jihatlar bilan ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi:

- Infratuzilmani rivojlantirish: Davlat xaridlari orqali yo'llar, ko'priklar, maktablar, kasalxonalar kabi infratuzilma ob'ektlarini qurish va ta'mirlash mumkin.
- Ijtimoiy tenglikni ta'minlash: Davlat xaridlari orqali kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ish o'rinlari yaratish kabi ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish mumkin.

3. Davlat xaridlarining boshqaruv nuqtai nazaridan ahamiyati:

Davlat xaridlari davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagi jihatlar bilan davlat boshqaruvining sifatini oshiradi:

- Shaffoflik va hisobdorlik: Davlat xaridlari jarayonida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash orqali korrupsiyaga qarshi kurashish va davlat mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlash mumkin.
- Samaradorlik va tejamkorlik: Davlat xaridlari jarayonida samaradorlik va tejamkorlikni ta'minlash orqali davlat byudjeti mablag'larini tejash mumkin.
- Qonun ustuvorligi: Davlat xaridlari jarayonida qonun ustuvorligini ta'minlash orqali adolatli va teng sharoitlarni yaratish mumkin.

4. Davlat xaridlarining dolzarb masalalari:

Hozirgi sharoitda davlat xaridlarining dolzarb masalalari quyidagilardan iborat:

- Elektron davlat xaridlarini joriy etish: Elektron davlat xaridlari jarayonini raqamlashtirish orqali shaffoflikni oshirish va korrupsiyani kamaytirish mumkin.
- Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash: Kichik va o'rta biznesni davlat xaridlarida ishtirok etishini rag'batlantirish orqali ularning rivojlanishiga ko'maklashish mumkin.
- Innovatsion xaridlarni rivojlantirish: Innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni davlat xaridlarida ustuvorlik berish orqali innovatsion faoliyatni rag'batlantirish mumkin.
- Barqaror xaridlarni amalga oshirish: Ekologik toza va ijtimoiy mas'uliyatli mahsulotlar va xizmatlarni davlat xaridlarida ustuvorlik berish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shish mumkin.

Ushbu asosiy qism davlat xaridlarining iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv nuqtai nazaridan ahamiyatini yoritadi. Keyingi qismlarda dolzarb masalalar va ularni hal etish yo'llari batafsil ko'rib chiqilishi mumkin.

Shuningdek, mamlakatimizda davlat xaridlarini samarali amalga oshirish masalasi har jihatdan muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlat buyurtmachilarining xaridlar hajmi kengayib, bu bevosita byudjet mablag'lari va davlat ulushi bor korporativ tuzilmalarning moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish mas'uliyatini yuzaga keltirmoqda.

Deyarli barcha mamlakatlarda davlat xaridlari uchun davlat budjetidan qiladigan xarajatlar salmoqli bo'lib, bu davlat xaridlarini boshqarish tizimini rivojlantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, budjet mablag'laridan samarali foydalanish, buyurtmalarni joylashtirishning oshkoraligi va shaffofligini ta'minlash, adolatli raqobat rivojlanishi va buyurtmalarni joylashtirishda korrupsiyani oldini olish maqsadida davlat xaridini boshqarish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Avvalo, aytib o'tish joizki, iqtisodiy adabiyotlarda davlat ehtiyojlarini qondirish sifatini oshirish va optimallashtirish maqsadida "davlat buyurtmasi" ga yaxlit va aniq ta'rif yoki tayanch tushuncha mavjud emas. Bu bo'yicha L.M.Davletshina, V.S.Gladkov va boshqa bir qancha yosh olimlarning fikrlariga ko'ra, davlat buyurtmasining mavjud talqini uning asl mohiyatini aks ettirmay, "davlat buyurtmasi" va "davlat xaridi" tushunchalarini aralashtirib yubormoqda va bu bilan amaliyot tartibotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda¹.

L.V.Andreyeva davlat xaridlarining huquqiy masalalarini o'rganishda "davlat ehtiyojlari" ni mustaqil ma'noga ega bo'lgan huquqiy tushuncha sifatida alohida ajratib ko'rsatdi. Bunda davlat va davlat buyurtmachilarining funktsiya va vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan davlat ehtiyojlarining tarkibiga tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlar kiradi.²

Qonunchilikka ko'ra tovarlarni yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmat ko'rsatish bo'yicha buyurtmalar joylashtirish deganda, qonunga belgilangan tartibda, buyurtmachilar, vakolatli davlat organlarining mol yetkazib beruvchilar (ijrochilar, pudratchilar) ni tanlash bo'yicha va davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida ular tomonidan tovarlar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish bo'yicha davlat shartnomalarini tuzish harakatlari tushuniladi.

"Davlat ehtiyojlari" va "Davlat ehtiyojlari uchun buyurtma joylashtirish" tushunchalarining mohiyatini ko'rib chiqar ekanmiz, bunda "davlat ehtiyojlari" tushunchasi "davlat buyurtmasi" tushunchasiga nisbatan kengroq mazmunga ega degan xulosa kelimiz, chunki davlat buyurtmasi davlat ehtiyojlarining umumlashgan va rasmiylashtirilgan ko'rinishi hisoblanadi. Bunda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu terminlarning ham mazmuni, ham tarkibi jihatdan amaliyotda ishlatilishi bir xil.

Sobiq Sovet qonunchiligida davlat buyurtmasi individual rejaviy hujjat sifatida qaralib, u korxona rejasi tarkibida bo'lgan va iste'molchilarning buyurtmasiga asoslangan umumiy ishlab chiqarish dasturini shakllantirishda uning mustaqilligini kafolatlagan.

Rossiya qonunchiligining nazariyasida davlat buyurtmasi deganda davlat organlari tomonidan mahsulot ishlab chiqarish, tovarlarni realizatsiya qilish, ishlarni bajarish uchun qilinadigan va davlat budjetidan moliyalashtiriladigan buyurtmasi tushuniladi. Bunday buyurtmani nafaqat davlat korxonalari, balki boshqa korxonalar ham amalga oshirishlari mumkin. Buyurtma, odatda, tanlov asosida beriladi. Davlat buyurtmasi xo'jalik yurituvchi munosabatlarini bevosita tartibga solishning usuli hisoblanadi. Bunday ta'rifni A.A.Xramkin boshligidagi avtorlik kengash ham qo'llab-quvvatlamogda³.

Keng ma'noda, davlat buyurtmasi deganda, davlat boshqaruv organlarining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlari tushunilib, bu ehtiyojlar budjet va nobudjet fondlarining mablag'lari hisobidan, ya'ni budjet va nobudjet fondlariga jamg'arilgan

1 Давлетшина Л.М. Государственный заказ как инструмент проведения промышленной политики (на примере Республики Татарстан): Дисс. ... канд. экон. наук. Казань, 2007. С. 47; Гладков В.С. Государственный заказ в сфере государственного управления экономикой: Дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008. С. 14.

2 Андреева Л.В. Закупки товаров для федеральных государственных нужд: правовое регулирование. М.: Волтерс Клувер, 2009. С. 24.

3 Настольная книга госзаказчика / Под ред. А.А. Храпкина. 4-е издание, доп. М.: ИД «Юриспруденция», 2008. С. 187.

Soliq to'lovchilarning mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Bu fikrni I.I.Smotritskaya ham ilgari suradi va qo'shimcha ravishda bu ehtiyojlarning nimaga asoslanganligini va uni to'g'ri rasmiylashtirish kabi aspektlarga oydinlik kiritadi⁴.

Tor ma'noda, davlat buyurtmasi- bu aniq bir davlat organining ma'lum bir tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarining ro'yxatidir.

V.Ye.Belov davlat xaridiga iqtisodiy kategoriya sifatida qarar ekan, unga davlatning u yoki bu tovarga bo'lgan konkretlashgan (miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarni belgilagan holdagi) ehtiyoji, deb ta'rif beradi⁵.

Ba'zi iqtisodchi-olimlar "davlat buyurtmasi" ning mohiyatini ochishda, jahon iqtisodiy nazariyasi va makroiqtisodiyotga tayanadi. Misol uchun, T.V.Fraybergning fikricha, "davlat buyurtmasi" – bu budjetdan moliyalashtirishni tashkil etishning bir shakli bo'lib, o'ziga xos belgilari (qaytarishlilik va qaytarib berilmaslik), prinsiplari, tasnifi va rivojlanish bosqichlariga ega. A.F.Nozdachevning ta'kidlashicha, davlat buyurtmasi davlatning bozor sharoitida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy instrumentlardan biri, shuningdek, u huquqni tartibga soladigan bozor

instrumenti ham hisoblanadi⁶. L.M.Davletshina qarama-qarshi fikrga ega bo'lib, uning fikricha, davlat buyurtmasi bu davlatning o'z funksiyalari va xalqaro majburiyatlarini bajarishi uchun zarur bo'lgan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishni turli xil korxonalarga yuklatilishi, davlat xaridi esa bu raqobatbardosh bozorda davlat boshqaruv organlari tomonidan bevosita shu buyurtmani amalga oshirish jarayonidir. Bizning fikrga ko'ra bu ta'rif noto'g'ri hisoblanadi, chunki bu "davlat buyurtmasi" kabi keng mazmunli tushunchaning faqatgina iqtisodiy tomonini yoritib bermoqda, ammo uni rejalashtirish va joylashtirish kabi muhim tomonlari hisobga olinmadi.

V.I.Kuznetsovning fikriga ko'ra, davlat buyurtmasi - davlatning Konstitutsiyasi, qonunlari va funksiyalarini amalga oshirishning ommaviy-huquqiy institutidir. Bu institut davlat va xususiy subyektlar o'rtasidagi ma'muriy tartibdagi ko'rinishga ega bo'lib, o'z tarkibiga konstitutsion, ma'muriy, budjet va fuqarolik huquqlarning moddiy va protsessual me'yorlarni oladi hamda Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan ommaviy ehtiyojning ommaviy-huquqiy institutini shakllantirish jarayonini va uning huquqiy maqomini o'rnatish xususiyatiga ega⁷.

Bu borada R.A.Nabiyev va R.K.Ariqbayevning fikrlari alohida e'tiborga loyiq. Ular "davlat buyurtmasi" tushunchasidan davlat mudofaasi va xavfsizligini

4 Смотрицкая И.И. Развитие рынка государственных заказов: институты и механизмы (научный доклад). М., 2007. С. 7; Смотрицкая И.И. Экономика государственных закупок. М.: Книжный дом «ЛИБЕРКОМ», 2009. С. 22. 5 Белов В.Е. Правовое регулирование размещения государственного заказа // Право и экономика. 2005. No 2.

6 Ноздрачев А.Ф. Государство как заказчик продукции // Государство и право. 1994. No 7.

7 Кузнецов В.И. Правовое регулирование институту государственного заказа: Дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 86.

ta'minlashda paydo bo'ladigan ehtiyojlarni, "davlat xaridi" dan esa davlatning boshqa ehtiyojlarni tushuntirishda foydalanishgan⁸.

1996 yilda T.F.Ryabova boshchiligidagi mualliflik kollektivining nashriga ko'ra, davlat buyurtmasi bu davlatning ehtiyojlarini qondirishni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan davlat iste'molining bir shaklidir. Bunda "davlat xaridi" tushunchasi ham alohida ajratib ko'rsatilgan va unga mehnat predmetlari va vositalarini xarid qilish, fuqarolik qurilish dasturlarini realizatsiya qilish hamd davlat korxonalariga kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish bilan bog'liq bo'lgan davlat ehtiyojlarining bir shakli, deb ta'rif berilgan⁹.

L.P.Kurakov va V.L.Kurakov davlatning tovar va xizmatlar xaridi tarkibiga federal, respublika va mahalliy hukumat organlarining korxonalarining tayyor mahsulotiga va barcha resurslar, ayniqsa ishchi kuchi resursiga qiladigan xarajatlarini kiritadi. Bunda ular tarkibiga transfert to'lovlar kiritilmaydi¹⁰.

A.B.Barixin fikriga ko'ra, xarid – bu mamlakat tashqarisi yoki ichkarisidan tovarlarni yirik hajmda sotib olishdir, davlat organlari tomonidan qilinadigan xarid esa “davlat xaridi” hisoblanadi¹¹.

“Davlat xaridi” terminini ishlatishda A.V.Pikulik uning mazmunini kengaytirdi va tarkibiga davlat ehtiyojlari uchun davlat mablag'lari hisobidan tovar, ish va xizmatlarni xarid qilish jarayonini ham kiritdi¹².

N.V.Nesterovich va V.I.Smirnov xarid tushunchasiga davlat buyurtmachisi tomonidan tovar, ish va xizmatlarni tegishli budjet va fond mablag'lari hisobidan sotib olish, deb ta'rif berishgan¹³.

A.A.Demin “xarid” tushunchasini o'rganishda makroiqtisodiy nazariyaga yondoshib, bu shaxsiy yoki vazirliklar huzuridagi tashkilotlarning joriy ehtiyojini qondirish yoxud investitsion maqsadlar uchun tovar, ish, xizmatlarni muntazam ravishda va yirik hajmda, yirik summada sotib olishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyat, deb tushuntiradi¹⁴.

Ko'pgina olimlarning fikricha, “davlat xaridi” mamlakatda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning bir qismi bo'lib, ular hukumat, davlat organlari tomonidan o'z va aholi iste'molini ta'minlash va saqlash maqsadida davlat budjeti mablag'lari

8 Набиев Р.А., Арыкбаев Р.К. Повышение эффективности бюджетных расходов системы государственных заказов и закупок // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2008. No 15.

9 Большой коммерческий словарь / Под ред. Т.Ф. Рябовой. М.: Война и мир, 1996. С. 88,

10 Кураков Л.П., Кураков В.Л. Большой словарь экономических и юридических терминов. М.: Вуз и школа, 2001. С. 138.

11 Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. 2-е издание, перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2008. С. 208.

12 Пикулик А.В. Управление государственными закупками: Монография. М.: Издательский дом «Финансовый контроль», 2006. С. 23.

13 Нестерович Н.В., Смирнов В.И. Конкурсные торги на закупку продукции для государственных нужд / Под ред. А.Г. Свиначенко. М.: ИНФРА-М, 2000. С. 124.

14 Демин А.А. Государственный заказ как фактор развития государственного сектора трансформационной экономики: теоретико-экономические аспекты: Дисс. ... канд. экон. наук. Челябинск, 2007. С. 63, 65.

hisobidan xarid qilinadi. Ammo, bizning fikrimizcha, bu fikr haqiqatga mos kelmay o'z mohiyatini yo'qotdi, chunki buyurtmani joylashtirish nafaqat budjet mablag'lari hisobiga, balki moliyalashtirishning nebudjet manbalari hisobiga ham amalga oshiriladi hamda buyurtmani joylashtirishda davlat buyurtmachilari tarkibiga yuqoridagilar bilan birga barcha davlat tashkilotlari va boshqa budjet mablag'larini

oluvchi va moliyalashtirishning nebudjet manbalari mablag'larini oluvchi tashkilotlar ham kiradi.

“Xarid” atamasi turli davlat organlari tomonidan xarid qilinadigan tovar, ish va xizmatlarni xarid qilishni tartibga soladigan xalqaro me'yoriy-huquqiy normalarda hamda tijorat sohasida buyurtmachining shartnoma asosida mahsulotni sotib olishi tushunchasi sifatida keng tarqalgan. Bunda RF Fuqarolik Kodeksiga binoan shartnoma deganda ikki yoki undan ortiq tomonlarning o'zaro kelishuvi (bu hujjat “shartnoma” deb rasmiylashtirilgani yoki yo'qligidan qat'iy nazar) tushuniladi.

G.I.Martinenko savdo va tariflar bo'yicha Umumiy kelishuvga asoslanib shuni ta'kidlab o'tadiki, bu hujjatning 8 betidagi “a” bandida davlat xaridi davlatning ehtiyojlari uchun, keyinchalik tijoratda qayta sotish yoki tijorat faoliyatini yuritish uchun shu mahsulotlardan ishlab chiqarishda foydalanishni ko'zda tutmaganholda, mahsulotlarni davlat agentliklari tomonidansotib olinishi sifatida talqin etilgan¹⁵.

I.I.Smotritskaya, O.A.Skutelnik va V.V.Ilyuxin kabi olimlar “davlat xaridi” va “davlat buyurtmasi” tushunchalarini birlashtirib, davlat xaridi - davlat ehtiyojlari uchun tovar, ish va xizmatlarni xarid qilishning, ya'ni davlat buyurtmasini amalga oshirishning so'nggi yakunlovchi bosqichi, degan fikrni ilgari suradilar¹⁶.

Yuqoridagi atamalarning har tomonlama tahlilidan kelib chiqib, biz “davlat buyurtmasi” va “davlat xaridi” tushunchalari bir-biriga o'xshash degan fikrga keldik. Bu sohaning qonunchilikda ma'muriy va fuqarolik me'yorlar bilan taribga solinishini hisobga olib hamda “davlat xaridi” tushunchasi ancha oldin shakllanganligi va hozirgi kunda iqtisodchi, moliyachi va tahlilchilar tomonidan davlat ehtiyojlari uchun buyurtmalarni joylashtirishni tartibga solish sohasida tushuncha va terminlarni o'xshash talqin etish maqsadida foydalanayotganliklarini inobatga olib, “davlat buyurtmasi” tushunchasini qonun jihatdan mustahkamlab qo'yishni taklif etamiz. Fikrimizcha, davlat buyurtmasi o'z ichiga davlat ehtiyojlarini qondiradigan, budjet va nobudjet mablag'lari hisobiga moliyalashtiriladigan hamda davlat buyurtmachisi tomonidan xarid qilinadigan tovar, ish, xizmatlarning asoslangan hajmi va shakllantirilgan ro'xatini olishi kerak.

15 Мартыненко Г.И. Размещение заказов на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных и муниципальных нужд, антимонопольный контроль // Право и экономика. 2006. No 10.

16 Смотрицкая И.И. Указ. соч. С. 7; Скutelный О.А. Государственные закупки в системе обеспечения национальной безопасности: понятие и принципы. Доклад по проблемам правового регулирования размещения заказов на поставки товаров для государственных нужд // www.rea.ru – официальный сайт РЭА им. Г.В. Плеханова; Ильяхин В.В.

Shunday qilib, fikrimizcha, davlat buyurtmasi - bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib,

prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat.

Prognozlashtirish - bu baholash jarayoni bo'lib, bunda "davlat ehtiyojlari" tushunchasi ostida bo'lgan davlatning u yoki bu ehtiyojlarini qondirish muhimligi, davlat buyurtmasining istiqboli va unga qilinadigan xarajatlar baholanadi. Baholash jarayoni ma'lum davrdagi bozor sharoitlarining o'zgarishi va bozor konyukturasini tahlil qilish hamda marketing tadqiqotlariga asoslanadi. Prognozlashtirish natijalari davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish davomida hisobga olinadi.

Davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish - ma'lum davr mobaynidagi davlat buyurtmachisining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonidir.

Davlat buyurtmasini joylashtirish - buyurtmachining tovar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish uchun kontragentlarni tanlash va ular bilan shartnoma tuzishni tartibga soluvchi qonunchilikka asoslangan harakatlaridan iborat.

Davlat buyurtmasini amalga oshirish va uning nazorati o'z ichiga quyidagilarni oladi: davlat buyurtmasi sohasining subyektlari tomonidan RF ning amaldagi qonunchiligiga, shu jumladan, shu sohani tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar va shartnoma majburiyatlariga qat'iy amal qilishlari; davlat buyurtmasi subyektlari harakatlari ustidan doimiy va har tomonlama nazoratni o'rnatish; davlat buyurtmasini joylashtirishda vujudga keladigan muammoli vaziyatlarni suddan tashqari, ma'muriy tartibda hal etish kabilar.

M.N.Kozin fikricha, davlat buyurtmasi nafaqat davlat ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida, balki iqtisodiyotda raqobatni rivojlantirish uchun inqiroz holatdagi tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash instrumenti sifatida ham namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, davlat buyurtmasi mamlakatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin¹⁷.

Shuni ta'kidlab o'tish zarurki, davlat buyurtmasining aniq maqsadini belgilash o'ta muhim hisoblanadi, chunki bu bilan nafaqat qonun chiqarish jarayoni, balki huquqiy normalarni to'g'ri talqin etish va ulardan foydalanish uzviy bog'liq hisoblanadi. Federal qonunni tahlil qilganda, unda davlat buyurtmasining bir necha maqsadlari keltirib o'tilgani aniqlandi. Ammo, fikrimizcha, Federal qonunda davlat buyurtmasining yagona, umumiy maqsadi bo'lishi kerak. Lekin shunga qaramay ko'pgina mualliflar maqsadlarning turli xilligini qo'llab-quvvatlamodalar.

V.I.Smironovning fikricha, xaridlar to'g'risidagi qonunchiligida maqsad va vositalarning o'zni almashgan: vositalar - "mustaqil" maqsadlar sifatida talqin etiladi,

17 Козин М.Н. Государственный оборонный заказ: теория и практика управления рисками: Монография. Вольск: ВВВУТ (ВИ), 2007. С. 15, 16.

haqiqiy maqsad esa mavhumlikka yoyilgan. Natijada noto'g'ri belgilangan maqsadlar ko'rsatkichlari kiritilgan yutuqlardan dalolat beradi, aslini olganda esa

ehtiyojlarni qondirishning real holati yomonlashib bormoqda. Ijtimoiy xaridlar va qonunchilikning bu sohadagi maqsadi - belgilab qo'yilgan mablag'lar doirasida davlat va munitsipal ehtiyojlarni qondirish samaradorligini oshirish hisoblanadi¹⁸.

Mazkur fikrga qo'shilgan holda, o'ylaymizki, maqsad tushunchasi mavhumlashtirilgan, "mustaqil maqsadlar" deb yozilgan tushuncha esa shunchaki asosiy maqsadga erishish usullari hisoblanadi. Bu taxmin A.A.Xramkin boshchiligidagi mualliflar kollektivining nazariy va metodologik izlanishlariga asoslangan bo'lib, Federal qonunda sanab o'tilgan maqsadlar davlat (ijtimoiy) xaridlarning asosiy va qo'shimcha tamoyillari sifatida talqin qilingan.

Shunday qilib, "davlat xaridi" va "davlat buyurtmasi" tushunchalarining xilma xil ta'riflari oqibatida bu sohada qonunchilikni ishlab chiqish va davlat buyurtmasini takomillashtirish borasida takliflar kiritish qiyinlashib qoldi.

Qonunchilikda qat'iy belgilangan tushunchalarning yo'qligi oqibatida davlat buyurtmasi sohasida huquqiy muzokaralarga olib kelib, qo'yilgan vazifalarga va savdo natijalariga erishilmay qolmoqda.

Fikrimizcha, davlat buyurtmasi - bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib, prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat va davlatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib hisoblanadi.

Mahalliy olimlarimizning davlat xaridlari bo'yicha nazariy qarashlari deyarli yakdil. Masalan, U.Burxonov "Davlat xaridi - bu davlat ehtiyojlari uchun tovarlar va xizmatlarni qisman yoki to'liq davlat mablag'lari evaziga sotib olishdir" 19-deb ta'riflasa, J.Umarovning fikricha, davlat xaridlari tizimi milliy iqtisodiyotni tartibga solishining muhim institutlaridan biri hisoblanib, aralash iqtisodiyot sharoitida davlat talabni bir qator tarmoqlar mahsulotining iste'molchisi, uning miqdori va tarkibiga ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiyotni tartibga solishning kuchli vositasidir²⁰.

19 У.Бурханов. Государственные закупки.
http://el.tfi.uz/pdf/gos_zakup_ru.pdf

20 Umarov J. Davlat xaridlari tizimini takomillashtirishning metodologik jihatlar. 08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati. Toshkent – 2021.

"Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida esa davlat xaridiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Davlat xaridlari - davlat buyurtmachilarining tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) bo'lgan ehtiyojlarini pulli asosda ta'minlash jarayoni"dir²².

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda davlat xaridlari tizimida zamonaviy shakl va tartib-taomillarni ishlab chiqish hayotiy zaruratga aylanmoqda. Davlat xaridlarining takomillashtirilishi ushbu sohaning nazariy asoslarini chuqur tadqiq etish, mukammal

qonunchilik bazasini yaratish va uni xalqaro tajribaga mos ravishda rivojlantirish bilan ham uzviy bog‘liqdir. Pirovardida, davlat xaridlari iqtisodiyotni rivojlantirishga, tadbirkorlik subektlari o‘rtasida sog‘lom raqobat va sifatli mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshishiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 22.04.2021 yildagi “Davlat xaridlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-684-son Qonuni
2. Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 20 maydagi 276-son qarori bilan tasdiqlangan “Davlat xaridlarini amalga oshirish bilan bog‘liq tartib-taomillarini tashkil etish va o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom
3. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2018 yil 21 mayda 3015 raqam bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan “Maxsus axborot portali operatorining davlat xaridlarini tashkil etish hamda o‘tkazish borasidagi faoliyati to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Nizom.
4. Андреева Л.В. Закупки товаров для федеральных государственных нужд: правовое регулирование. М.: Волтерс Клувер, 2009
5. Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. 2-е издание, перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2008
6. Гладков В.С. Государственный заказ в сфере государственного управления экономикой: Дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008
7. U.O‘roqov, E.Shodmonov, D.Bobobekova. Davlat xaridlarini boshqarish. T.- 2022 y.
8. U.O‘roqov. Davlat xaridlari tizimida elektron xaridlar hajmini oshirish masalalari. “Zamonaviy moliyaning milliy va xalqaro dolzarb masalalari”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. TMI, 2021 yil 20 may
9. U.O‘roqov. Byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishni ta‘minlash yo‘llari. “Hududlar moliyaviy salohiyatini yuksaltirishda xizmat ko‘rsatish sohasining ahamiyati” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami.TMI, 2017 yil 12 aprel
10. Uchqun O‘roqov, Javohir Yomg‘Irov. Davlat xaridlarini tashkil etish modellari: afzalliklari va kamchiliklari. Science and Education, 2022. No 12